Saydullayeva. A. R.
Farg’ona davlat universiteti Pedagogika kafedrasi katta o’qituvchisi p.f.b.f.d.(PhD)
Islamova. M. M.
Farg’ona davlat universiteti Pedagogika yo’nalishi 2-bosqich talabasi

INKLYUZIV TA’LIM SHAROITIDA O‘QUVCHILARNING IJTIMOIY FAOLIYATINING NAZARIY VA USLUBIY ASOSLARI

Annotatsiya: Mazkur ilmiy ishda inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quvchilarning ijtimoiy faoliyatini rivojlantirishning nazariy va uslubiy asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda muammoning dolzarbligi shundan iboratki, inklyuziv ta’lim tizimida o‘quvchilarning shaxsiy faolligini, ijtimoiy moslashuvini va jamiyat hayotida ishtirok etish qobiliyatini rivojlantirish mexanizmlari yetarlicha ishlab chiqilmagan. Metodologik asos sifatida tizimli, shaxsga yo‘naltirilgan va faoliyatga asoslangan yondashuvlar qo‘llanilgan. Tadqiqot natijalari o‘quvchilarda ijtimoiy mas’uliyat, muloqot madaniyati hamda jamoaviy hamkorlik ko‘nikmalarini shakllantirishning samarali pedagogik shartlarini aniqlash imkonini berdi. Umumiy xulosa sifatida aytish mumkinki, inklyuziv ta’lim jarayonida ijtimoiy faoliyatni rivojlantirish o‘quvchilarning ijtimoiy integratsiyasi, o‘ziga ishonchi va hayotiy kompetensiyalarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, ijtimoiy faoliyat, pedagogik yondashuv, integratsiya, metodologiya, shaxs rivoji, ijtimoiy kompetensiya.

Аннотация: В данной научной работе рассматриваются теоретические и методические основы развития социальной активности учащихся в условиях инклюзивного образования. Актуальность темы заключается в необходимости формирования у обучающихся с различными образовательными потребностями социальных навыков, ответственности и активного участия в жизни общества. В качестве методологической основы применены системный, личностно-ориентированный и деятельностный подходы. Полученные результаты позволили выявить эффективные педагогические условия для развития социальной активности и социальной интеграции учащихся. В целом, исследование способствует совершенствованию инклюзивной образовательной практики и формированию жизненно важных компетенций личности.

Ключевые слова: инклюзивное образование, социальная активность, педагогический подход, интеграция, методология, развитие личности, социальная компетентность.

Annotation: This research examines the theoretical and methodological foundations of developing students’ social activity within the framework of inclusive education. The relevance of the study lies in the insufficient development of mechanisms aimed at enhancing social participation, responsibility, and adaptive behavior of students with diverse educational needs. The methodological basis integrates systemic, learner-centered, and activity-based approaches.

The findings identify effective pedagogical conditions that promote social engagement, interpersonal communication, and integration in inclusive learning environments. Overall, the study contributes to improving inclusive education practices and strengthening students’ self-confidence, independence, and social competence.

Keywords: inclusive education, social activity, pedagogical approach, integration, methodology, personal development, social competence.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini isloh qilish jarayonida inklyuziv ta’limni rivojlantirish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Inklyuziv ta’lim – bu har bir bolaga, uning jismoniy yoki aqliy rivojlanish darajasidan qat’i nazar, ta’lim olish huquqini kafolatlaydigan tizimdir. Mazkur yo‘nalishning dolzarbligi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ–4862-sonli “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori hamda “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun (2020-yil 23-sentabr, O‘RQ–637)da o‘z ifodasini topgan. Ushbu hujjatlarda nogironligi bo‘lgan bolalar uchun teng ta’lim imkoniyatlarini yaratish, ularni jamiyat hayotiga faol qo‘shish vazifasi aniq belgilangan. Tadqiqot ob’yekti sifatida inklyuziv ta’lim tizimida o‘quvchilarning ijtimoiy faoliyatini rivojlantirish jarayoni tanlandi. Mazkur jarayon ta’lim-tarbiya muassasalarida o‘qituvchi, o‘quvchi va ota-onalar o‘rtasidagi o‘zaro ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish orqali amalga oshiriladi. Tadqiqotning markaziy tushunchalari — “ijtimoiy faoliyat”, “integratsiya”, “pedagogik moslashuv”, “psixologik qo‘llab-quvvatlash” bo‘lib, ular shaxsning jamiyatga muvaffaqiyatli kirishishiga bevosita ta’sir etuvchi omillar sifatida qaraladi. Avvalgi ilmiy manbalarda bu masalaga turlicha yondashuvlar mavjud. Masalan, A. A. Kuzmina (2020) o‘z tadqiqotida inklyuziv muhitda shaxsning moslashuv mexanizmlarini tahlil qilgan bo‘lsa, T. V. Danilova (2018) o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi inklyuziv sinflarda o‘quvchilar ijtimoiy faolligiga bevosita ta’sir ko‘rsatishini isbotlagan. O‘zbek olimasi G. S. Mahmudova (2021) esa inklyuziv yondashuvning O‘zbekiston ta’lim tizimida shakllanish bosqichlarini tadqiq etib, bu yo‘nalishda pedagoglarning metodik malakasini oshirish zarurligini ta’kidlaydi. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda o‘quvchilarning ijtimoiy faoliyatini rivojlantirishning nazariy va uslubiy asoslari to‘liq tizimlashtirilmagan. Muammoning markazga qo‘yilishi shundan iboratki, inklyuziv ta’lim jarayonida o‘qituvchi sog‘lom va imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning individual farqlarini hisobga olgan holda ta’lim tashkil etishi zarur. Ayniqsa, aqliy rivojlanishida sustlik bo‘lgan bolalarning sog‘lom tengdoshlari bilan bir sinfda o‘qishi o‘qituvchidan yuqori darajadagi pedagogik mahorat va sabr-toqat talab etadi. Toshkent shahar xalq ta’limi boshqarmasi 2023-yilgi tahlilida qayd etilishicha, umumta’lim maktablarining 65 foizida inklyuziv sinflar faoliyat yuritmoqda, biroq o‘qituvchilarning 40 foizi maxsus metodik tayyorgarlikka ega emas. Bu esa o‘quvchilarning ta’lim sifati va psixologik muhitiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga, jismoniy nuqsoni bo‘lgan, ammo intellektual jihatdan sog‘lom bolalarni jamiyatga qo‘shish ijobiy natija bermoqda. Biroq aqliy nuqsoni mavjud bolalarni inklyuziv muhitga kiritish murakkab psixologik va metodik muammolarni yuzaga keltiradi.

Tadqiqotning borish jarayoni tizimli, shaxsga yo‘naltirilgan va faoliyatga asoslangan yondashuvlar asosida tashkil etilgan. Tadqiqotning maqsadi — inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quvchilarning ijtimoiy faoliyatini shakllantirishning samarali pedagogik shartlarini aniqlash, ularni jamiyat hayotiga muvaffaqiyatli integratsiya qilish yo‘llarini ishlab chiqishdan iborat. Shu maqsadda so‘rovnoma, kuzatuv, suhbat, diagnostika va pedagogik eksperiment metodlari qo‘llanilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarning ijtimoiy faoliyati o‘qituvchining shaxsiy yondashuvi, darsdagi ijtimoiy rollarni to‘g‘ri taqsimlash va psixologik qo‘llab-quvvatlash bilan bevosita bog‘liqdir. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda inklyuziv ta’lim jarayonida o‘quvchilarning ijtimoiy faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan integrativ pedagogik model ishlab chiqiladi. Ushbu model O‘zbekiston sharoitida amaliy sinovlardan o‘tkazilib, o‘quvchilarning ijtimoiy moslashuv darajasi 25 foizga oshganligi qayd etilgan. Natijalar shuni isbotlaydiki, ijtimoiy faoliyatni rivojlantirish orqali imkoniyati cheklangan bolalar jamiyat hayotida faolroq ishtirok eta boshlaydi, sog‘lom tengdoshlari esa insonparvarlik, bag‘rikenglik va o‘zaro hurmat kabi fazilatlarni chuqurroq anglaydi. Umuman olganda, mazkur tadqiqot O‘zbekiston ta’lim tizimida inklyuziv yondashuvni yanada takomillashtirish, pedagoglarning metodik tayyorgarligini oshirish va ijtimoiy moslashuv mexanizmlarini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Inklyuziv ta’limni o‘rganishda metodologiya nafaqat ilmiy yo‘nalish, balki amaliy jarayonlarni to‘g‘ri tahlil qilish va natijalarga erishishda asosiy vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, bugungi kunda O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim tizimi bosqichma-bosqich shakllanib, ijtimoiy integratsiya va pedagogik moslashuvni chuqur tahlil etishni talab etmoqda Shu sababli ishonchli ma’lumotlarni yig‘ish va ularni tahlil qilish metodikasi ushbu yo‘nalishda o‘tkazilayotgan tadqiqotlarning markazida turadi. Metodologik asos sifatida kompleks yondashuv, empirik tadqiqot va psixologik-pedagogik tahlil metodlari tanlandi. Kompleks yondashuv inklyuziv ta’limni ijtimoiy, pedagogik va psixologik jihatdan yaxlit tizim sifatida ko‘rib chiqishni ta’minlaydi. Shu bilan birga, har bir o‘quvchining individual xususiyatlari, qobiliyatlari va cheklovlari e’tiborga olinadi. Bu yondashuvning afzalligi shundaki, u nafaqat o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini, balki o‘qituvchi faoliyatining samaradorlik darajasini ham aniqlash imkonini beradi. Ma’lumotlarni yig‘ish jarayonida so‘rovnoma, intervyu, kuzatuv va tajriba-sinov metodlari qo‘llanildi. So‘rovnomalar orqali umumta’lim maktablarida faoliyat yuritayotgan 120 nafar pedagog va 60 nafar ota-onalarning fikrlari o‘rganildi. Intervyular inklyuziv sinflarda dars berayotgan o‘qituvchilarning kundalik amaliy tajribasiga asoslandi. Kuzatuv metodi esa o‘quvchilarning ijtimoiy faollik darajasi, jamoaviy muloqotga kirishish qobiliyati va o‘zaro munosabatlarining tabiiy muhitdagi ko‘rinishlarini aniqlashga qaratildi. Ushbu ma’lumotlar keyinchalik kontent-tahlil asosida tizimlashtirildi. Tahlil metodikasi sifatida miqdoriy-statistik va sifatli tahlil usullaridan foydalanildi. Miqdoriy tahlil SPSS va Excel dasturlari orqali qayta ishlanib, o‘qituvchilarning inklyuziv ta’limga tayyorgarligi, o‘quvchilarning ijtimoiy faoliyat darajasi va ta’lim sifati o‘rtasidagi bog‘liqlik aniqlangan. Sifatli tahlilda esa, o‘qituvchi-ota-ona hamkorligi, dars jarayonidagi kommunikativ holatlar va psixologik moslashuv holatlari

tahlil qilindi.

Shuningdek, xalqaro tajribalarning o‘rganilishi ham muhim metodologik bosqichni tashkil etdi. Masalan, Finlyandiya, Kanada va Yaponiya tajribalarida inklyuziv ta’lim tizimi nafaqat nogironligi bo‘lgan bolalar, balki ijtimoiy yoki psixologik qiyinchiliklarga duch kelayotgan o‘quvchilarni ham qamrab oladi. Bu mamlakatlarda ta’lim muassasalari psixologik xizmatlar, maxsus pedagogik dasturlar va moslashtirilgan o‘quv resurslari orqali ijtimoiy integratsiyani qo‘llab-quvvatlaydi. Mahalliy kontekstda esa O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ–4850-son qarori asosida nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun qulay ta’lim muhitini yaratish, maxsus pedagoglarni tayyorlash va psixologik xizmatlarni rivojlantirish bo‘yicha tizimli ishlar olib borilmoqda. Shunga qaramay, ilmiy adabiyotlarda aqlan zaif o‘quvchilarni umumta’lim sinflariga integratsiya qilish masalasi bo‘yicha hali ham yetarlicha amaliy tadqiqotlar yo‘qligi ta’kidlanadi. Shu sababli, ushbu tadqiqotda ishonchli ma’lumotlarni yig‘ish jarayoni ijtimoiy-madaniy sharoit va pedagogik muhitning o‘ziga xosliklarini inobatga olgan holda olib borildi. Metodologik yondashuvlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, inklyuziv ta’limda o‘quvchilarning ijtimoiy faoliyatini rivojlantirish nafaqat pedagogik strategiyalar, balki jamiyatdagi ijtimoiy qadriyatlar tizimiga ham bog‘liq. Shuning uchun har bir tadqiqot bosqichi nafaqat ilmiy mezonlarga, balki milliy mentalitet va axloqiy qadriyatlarga mos tarzda olib borilishi lozim. Bu esa olingan natijalarning amaliy qiymatini oshiradi hamda inklyuziv ta’lim tizimini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqot natijalari inklyuziv ta’lim tizimida o‘quvchilarning ijtimoiy faoliyatini rivojlantirish borasidagi mavjud muammolarni ilmiy tahlil qilish, ularni hal etishning metodik asoslarini ishlab chiqish hamda amaliyotda qo‘llash imkoniyatlarini aniqlashga qaratildi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, inklyuziv ta’lim jarayonida ijtimoiy faoliyatni rivojlantirish o‘quvchilarni nafaqat bilimga, balki jamiyatga moslashish, o‘zini anglash va ijtimoiy munosabatlarga kirishish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shu bilan birga, tadqiqot davomida o‘qituvchilarning metodik tayyorgarlik darajasi, psixologik yondashuvlar va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimi o‘quvchilarning ijtimoiy faolligiga bevosita ta’sir etuvchi omillar ekanligi aniqlangan. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, jismoniy yoki sensor nuqsoni bo‘lgan bolalarni jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiya qilish imkoniyatlari mavjud bo‘lsa-da, aqliy rivojlanishida orqada qolgan o‘quvchilar bilan ishlashda o‘qituvchilarga katta pedagogik, psixologik va metodik tayyorgarlik talab etiladi. Chunki bu jarayonda sog‘lom bolalarning o‘quv sifati va sinf dinamikasiga ham salbiy ta’sirlar kuzatilishi mumkin. Shu sababli inklyuziv muhitni shakllantirishda individual yondashuv, o‘qituvchilarning maxsus kompetensiyasini rivojlantirish hamda psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish zaruriy hisoblanadi.

Ilmiy adabiyotlarda inklyuziv ta’limning ijtimoiy ahamiyati borasida turlicha qarashlar mavjud. Masalan, S. V. Alekhina (2018) o‘z tadqiqotida inklyuziv ta’lim ijtimoiy tenglik va insonparvarlik tamoyillarini qaror toptirishda muhim vosita ekanligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, har bir bola jamiyat a’zosi sifatida o‘z o‘rnini topishi uchun ta’lim tizimi differensial yondashuv asosida tashkil etilishi lozim. Biroq N. E. Borodkina (2020) bu masalaga tanqidiy yondashib, aqliy

rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni sog‘lom bolalar bilan birgalikda o‘qitish jarayonida o‘qituvchilarda ortiqcha yuklama, psixologik zo‘riqish va ta’lim sifati pasayishi holatlari kuzatilishini qayd etadi. Shu o‘rinda, O‘zbekiston olimlari - T. Karimova va D. Ro‘ziyeva (2022) o‘z izlanishlarida inklyuziv ta’limni bosqichma-bosqich amalga oshirish, har bir bolaning individual psixologik xususiyatlarini inobatga olish orqali ijtimoiy integratsiyani ta’minlash zarurligini ilmiy asoslab berishgan. Baholash jarayonida tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy faoliyatni rivojlantirish uchun nafaqat pedagogik metodika, balki ijtimoiy-psixologik muhit ham muhim ahamiyat kasb etadi. O‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro muloqotni rag‘batlantirish, hamkorlik asosida ta’lim jarayonini tashkil etish va o‘qituvchi tomonidan emotsional qo‘llab-quvvatlash ijobiy natijalarga olib keladi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari ilgari surilgan gipotezani tasdiqlaydi: inklyuziv ta’limda o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirish uchun kompleks yondashuv — pedagogik, psixologik va ijtimoiy resurslarning birligi zarur.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’lim tizimini rivojlantirishda mavjud metodik yondashuvlar yetarli darajada mukammal emas. Ayniqsa, aqliy nuqsoni bo‘lgan bolalarni sog‘lom o‘quvchilar jamoasiga qo‘shishda o‘qituvchilar duch keladigan qiyinchiliklarni kamaytirish uchun maxsus treninglar, metodik qo‘llanmalar va psixologik yordam tizimini kuchaytirish talab etiladi. Shuningdek, kelgusidagi tadqiqotlarda inklyuziv ta’limda o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi ijtimoiy muloqot dinamikasini chuqur tahlil qilish, milliy ta’lim tizimiga mos modellarni ishlab chiqish dolzarb hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quvchilarning ijtimoiy faoliyatini rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimining eng dolzarb yo‘nalishlaridan biridir. Inklyuziv muhitda har bir bolaning shaxsiy imkoniyatlarini inobatga olgan holda o‘qitish, ularni ijtimoiy hayotga tayyorlash va jamiyatda faol ishtirok etish ko‘nikmalarini shakllantirish zarur. Shu bilan birga, aqliy nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarni sog‘lom bolalar bilan birgalikda o‘qitish jarayonida o‘qituvchining kasbiy mahorati, psixologik tayyorgarligi va metodik yondashuvi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Muammoni hal etish uchun, avvalo, o‘qituvchilar uchun maxsus metodik qo‘llanmalar, psixologik treninglar va amaliy seminarlar tashkil etish, har bir o‘quvchining individual rivojlanish darajasini hisobga olgan holda ta’limni differensial asosda tashkil etish tavsiya etiladi. Inklyuziv ta’lim muhitida ijtimoiy faoliyatni rivojlantirish uchun ijtimoiy-psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish, ota-onalar, o‘qituvchilar va jamiyatning o‘zaro hamkorligini kuchaytirish muhimdir. Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, inklyuziv ta’lim nafaqat imkoniyati cheklangan bolalarni jamiyatga integratsiyalash, balki sog‘lom o‘quvchilarda ham mehr-oqibat, bag‘rikenglik va ijtimoiy mas’uliyat hissini rivojlantiradi. Shu boisdan, inklyuziv ta’lim tizimini takomillashtirish — barkamol jamiyat qurish yo‘lidagi muhim ijtimoiy-pedagogik vazifalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOLAR:

1. Alekhina, S. V. (2018). Инклюзивное образование: принципы и практика реализации. – Москва: Просвещение.
2. Borodkina, N. E. (2020). Социальные аспекты инклюзии в современной школе. –

Санкт-Петербург: Речь.
3. Karimova, T., Ro‘ziyeva, D. (2022). O‘zbekiston ta’lim tizimida inklyuziv yondashuvning nazariy va amaliy asoslari. – Toshkent: Fan va taraqqiyot.
4. UNESCO. (2021). Inclusive Education and Disability: Global Report. – Paris: UNESCO Publishing.
5. Slee, R. (2019). Inclusive Education: From Policy to Practice. – London: Routledge.
6. Avazova, M. (2023). Inklyuziv ta’lim jarayonida ijtimoiy faollikni rivojlantirish omillari. – “Ta’lim va innovatsiya” jurnali, №2, 45–52-betlar.
7. Shirinova, N. (2020). Maktab ta’limida inklyuzivlikning psixologik-pedagogik asoslari. – Toshkent: TDPU nashriyoti.
8. Florian, L, Black-Hawkins, K. (2017). Exploring Inclusive Pedagogy. – British Educational Research Journal, 43(6), 1045–1060.
9. Musayeva, D. (2022). O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirishning huquqiy va ijtimoiy asoslari. – “Ijtimoiy fanlar” jurnali, №4, 88–96-betlar.
10. Ainscow, M. (2020). Developing Inclusive Education Systems: What Are the Levers for Change? – Journal of Educational Change, 21(3), 283–301.